

SORSBA FORDULT TÖRTÉNELEM – IDENTITÁSBA FORDULT SORS

DOI 10.35402/kek.2026.1.9

Absztrakt

Losonczi Ágnes „*Sorsba fordult történelem*” című könyve kitűnő példája a személyesen megélt társadalmi traumák, az emberi sorsokban tükröződő történelem vizsgálatának és bemutatásának. A progresszív zsidó közösségek hazai megalakulását, a zsidó identitásépítés személyes és közösségi motívumait vizsgáló kutatásom szintén egymásba fonódó, a társadalom különböző szintjein zajló folyamatok, egymásra hatások feltárására vállalkozott. A mozgatórugókat az egyének saját interpretációin keresztül, a társadalmi-kulturális folyamatokat és összefüggéseket többéves, résztvevő megfigyelésen alapuló terepmunka során vizsgáltam. Jelen tanulmány ennek eredményeibe enged bepillantást.

Kulcsszavak: zsidóság, történelem, sors, identitás, közösség, identitástörténetek

History turned into fate – Fate turned into identity**Abstract**

Ágnes Losonczi's book "*Sorsba fordult történelem*" (History turned into fate) is an excellent example of the examination and presentation of personally experienced social traumas and history reflected in personal fates. My research, which examines the formation of progressive Jewish communities in Hungary and the personal and communal motives behind the construction of Jewish identity, also sought to uncover the intertwined processes and interactions taking place at different levels of society. I examined the driving forces through individuals' own interpretations and the socio-cultural processes and contexts through fieldwork based on several years of participant observation. This article provides an insight into the results.

Keywords: Jewry, history, fate, identity, community, identity stories

Bevezetés

Losonczi Ágnesnek kitűnő érzéke volt ahhoz, hogy a nagy történelmi események mellett, azok

kontextusában az egyéni és családi sorsokat, személyes megéléseket feltárja, összefüggéseiben láttassa. Erről tanúskodik „*Sorsba fordult történelem*” című kötete is (Losonczi 2005), amelyben családtörténeti interjúk alapján a 20. századi középrétegek életét, az emberi sorsokba fordult személyes történelmet, személyesen megélt társadalmi traumákat és az ezekkel való megküzdési módokat, életstratégiákat mutatja be. Az adatfelvételre, interjúk beszélgetésekre 1993 és 1995 között került sor. Ezt írta: „a legegyszerűbb módszert választottam: se a dekonstrukció, se a narratívaelemzés, de még az oly mutatózó kvantifikálás matematikailag impozáns eredményei se vittek arra, hogy megváljak az eleven emberi szöveg, az érzékletes élőbeszéd élvezetétől” (Losonczi 2005:310). Losonczi úgy látta, hogy „vétek lenne az eleven életeli szövegeket háttéranyaggá degradálni, kiragadni egységükből és egyediségéből, és a kvantifikáció érdekében »kód-vagdalttá« aprítani” (uo. 20).

Saját – a progresszív judaizmus hazai megjelenését és intézményesülését feltáró, a zsidó identitásépítés személyes és közösségi motívumait vizsgáló – kutatásom is egymásba fonódó, a társadalom különböző szintjein zajló folyamatok, kölcsönhatások feltérképezésére és értelmezésére vállalkozott, ennél fogva a kutatási stratégiát alkalmasnak ígérkezett Fredrik Barth (1996) modellje alapján kidolgozni (mintegy a megközelítés, az adatgyűjtés, -feldolgozás és -elemzés vezérfonalaként és rendezőelveként). A modell mikro-, mezo- és makroszinten és ezek összefüggéseiben közelíti meg az identitáskonstrukció folyamatait, valamint befolyásoló tényezőit, ami így értelmezhetővé teszi különböző (személyes, csoportszintű, etnikai, kulturális, társadalmi) rétegeit. Mikroszinten a személyes és személyközi tapasztalatok, értékelések, az egyéni élet eseményei és színterei, a személyes identitás, valamint a kollektív identitás(ok) személyes megélése, mezoszinten a csoportképző, közösségtéremtő folyamatok, makroszinten a tágabb társadalmi folyamatok, politikai artikulációk ragadhatók meg, és ezeknek a másik két szinttel való interakciója, kölcsönös egymásra hatása fejthető fel.

Jelen írás csupán ízelítőt tud adni a kutatás eredményeiből, bízva abban, hogy a téma megközelítése, a személyes hangok és történetek, ahogy Losonczi Ágnes, úgy az olvasók érdeklődését is felkeltik.

Röviden a kutatásról

Az 1990-es évek második felében kezdtem el foglalkozni a kortárs zsidó kultúra tanulmányozásával, a hazai asszimilált zsidóság útkeresésével, a zsidósághoz való közeledés helyszíneivel és fórumaival, a társadalmi változások és egyéni késztetések indukálta társadalmi cselekvésekkel, csoportformáló folyamatokkal. Ekkor jutottam el az 1992-ben alapított Szim Salom Közösségbe, amely a progresszív judaizmus első magyarországi, a rendszerváltozás időszakában megalakult intézménye volt, élén egy női rabbival. 2006-tól kutatásom kiterjedt az akkor alapított Bét Orim Reform Zsidó Közösség vizsgálatára is.

A progresszív judaizmus egy reformer zsidó vallási mozgalom és ideológia, amelynek gyökerei a felvilágosodásig nyúlnak vissza. Ma világviszonylatban követőinek számát tekintve a legnépesebb zsidó vallási irányzat. Különlegessége a nagyfokú emancipáció és szabadság a gondolat és a vallási élet terén is, amely a legvonzóbb és egyben a leginkább támadott felülete a mozgalomnak. Hazánkban a női vallási vezető különösen szembeűnővé tette az irányzat szabadelvű, egalitárius felfogását és gyakorlatát. Integrációs törekvéseit határozott elutasítás fogadta a tágabb zsidó vallási mezőben.

A kutatás első eredményei rávilágítottak arra, hogy a progresszív közösséghez való csatlakozás motivációi nem szűkíthetők le a vallásosságra és a valláshoz való visszatérésre, ezért a továbbiakban kiemelt figyelmet fordítottam annak megismerésére és magyarázatára, hogy milyen tényezők alakítják az egyéni és társadalmi cselekvéseket. A mozgatórugókat az egyének saját interpretációin keresztül, a társadalmi-kulturális folyamatokat és összefüggéseket több mint 10 éves, résztvevő megfigyelésen alapuló terepmunka során vizsgáltam (Szász 2010).

E tanulmány az identitásformálódás közösségben való kutatásának néhány aspektusával foglalkozik.

Zsidó identitás a történelmi, társadalmi változások tükrében

A magyar zsidóság a 19. századtól korunkig dinamikusan változó identitásstratégiái, a zsidó hagyományhoz, önnön zsidóságához való viszonya, valamint ezzel szoros összefüggésben az asszimiláció és a szekularizáció hatásai, a zsidó vallási-kulturális hagyományátadásban és szocializációban bekövetkező diszkontinuitás áttekintéséhez mindenekelőtt Erős Ferenc, Karády Viktor, Kovács András és Szarvas Zsuzsa írásait vehetjük alapul.

Szarvas a folyamat lényegére tapint rá, amikor azt írja: „A zsidóság története egyben a kulturális határok folyamatos alakításának története is, amely az állandó migráció, a változó gazdasági-társadalmi körülmények, a kirekesztés és befogadás kényes egyensúlyának megfelelően az identitást is helytől, időtől, társadalomtól, egyéntől függően folyamatosan át-átrajzolta” (Szarvas 2005:183). A társadalmi körülmények ezen túlmenően az egyének és csoportjaik által kialakított, preferált vagy marginalizált identitásstratégiákra, ezek fel- és leértékelődésére, megújítására is hatással voltak.

A dualizmus korában felkínált emancipációs társadalmi szerződés megerősítette a magyarországi zsidóság nagy része számára az asszimiláció stratégiáját, amelyet később a Horthy-korszak politikai antiszemitizmusa írt fölül. Ennek drámai csúcspontja a holokauszt volt, amely köztudottan erős hatást gyakorolt a magyarországi zsidóságra: a holokauszt élménye, kollektív emlékezete és a hozzá való viszony is a zsidó identitások részévé vált (vö. pl. Hermann 1990; Karády 1992, 2001).

A II. világháború után született (ún. másodgenerációs) zsidó származásúak között alig van olyan, akire családja, mindennapi és kulturális környezete természetes módon hagyományozta volna zsidóságot, ezzel együtt a szülők gyakorta továbbörökítették traumáikat gyermekeikre, amelyek személyiségzavarok, neurotikus tünetek formájában jelentek meg (Mészáros 1992:114–126), vagy identitásválságként, illetve a személy és a környezet zavaraiiban. Ott, ahol a zsidóságról nem esett szó, a gyermekek azért megéreztek, hogy valamit eltitkolnak előlük, vagy traumatikus élményben volt részük, amikor a külső környezettől kellett ezt megtudniuk. A szülők magatartása korlátozta a gyermekeket abban, hogy maguk alakítsák ki a számukra legmegfelelőbb hozzáállást abban a kérdésben, hogy a kettős – magyar és zsidó – kötődést nemzetiségi, vallási vagy családi-tradicionális alapon tisztázzák-e önmagukkal (vö. Száraz 1984:351–352). Ezzel lényegében kiszolgáltatták őket azoknak a konfliktusoknak, amelyekről meg akarták óvni őket. „Ennek a második generációnak ugyanis nemcsak azokkal a problémákkal kell ily módon szembenéznie, amelyeket a zsidókérdés létezése egyébként is jelentene számára, hanem azal is meg kell birkóznia, hogy saját zsidóságával való szembesülése már önmagában is megrázkódtatóként érte” (Erős et al. 1985:131), vagy legalábbis belengte a kínos furcsaság érzése. Erős (1992) szerint ezért a rejtőzködés és a marginális identitástípusok igen jellemzők lettek.

A hazai és külföldi kutatók egyaránt beszámoltak arról, hogy az 1967-es és az 1973-as arab-izraeli háborúval a zsidóság mintegy betört az emberek tudatába, újfajta azonosságtudatot idézve elő (Graham 2004:11; Kovács 2003).

Karády érzékletesen írja le, hogy a holokauszt kollektív traumája felerősített mi-tudattá kovácsolta a több szempontból is differenciált zsidóság azonosságtudatát, egyúttal kudarcra ítélte az asszimilációs kísérleteket, identitásstratégiákat (Karády 1992:31–32). „... a Soá élménye és a magyar társadalmi berendezkedés sokáig alapvetően ezt a kényszerített egységes zsidóság képzetet tartotta fenn. A rendszerváltás szabadította ki a szellemet a palackból, újra megjelentek a zsidó identitások különböző fajtái, (...) újra megjelenik a sokféleség, s a szabad választásban újra darabjaira hull a zsidóság” (Szarvas 2005:185).

A rendszerváltozás után számos zsidó kötődésű embernél jelentkezett igény a zsidó hagyományok felelevenítésére, zsidó gyökereik keresésére, a zsidó kultúra közös tanulmányozására – stabil vagy alkalmi, vallási, illetve világi, hagyományörző kontextusban. Voltak, akik társas összejövetelekre jártak, világi témákkal foglalkoztak. Mások megelégedtek a zsidósághoz mint közösséghez való tartozás tudatával, még ha e közösség határvonala valójában elég nehezen megragadható is. A zsidó származásúak többségénél viszont a zsidósághoz való kötődés csupán tudati-mentális szinten jelent meg, elutasítva a közvetlen közösségvállalást.

Különösen a zsidó fiatalok körében indult meg az identitáskeresés már az 1970-es években, és vált intenzívebbé 1990-től kezdve. Azok között, akik szerettek volna megszabadulni a korábbi generációk stigmatizált és ezért gyakran kellemetlen teherként megélt identitásától, s helyette pozitív zsidó önazonosságot kialakítani, amely vonzó számukra és nyíltan vállalható. Ehhez hozzájárult az etnikai és vallási identitások iránti igény általános felerősödése, valamint a multikulturalizmus divatja, a határok megnyílása, a külföldi, nyugat-európai, amerikai és izraeli zsidósággal való kapcsolat intenzívebbé válása (Kovács 1992, 2002:37–38). A rendszerváltozással megszűntek bizonyos tabuk, érezhetőbbé váltak antiszemita megnyilvánulások és külső meghatározások. „Lehetséges az is, hogy ma nyíltabban jutnak kifejezésre a korábban is meglévő indulatok, attitűdök és vélemények. Bármiképp legyen is, ma gyakoribbak az olyan helyzetek, amelyekben azoknak, akik zsidó identitásuk tartalmát csak a külvilág hatására adott válaszokban látják, zsidónak kell

érezniük magukat. Tehát sokkal nagyobb erőfeszítést és terhet jelent a stigmakezelő, információkontrolláló magatartás fenntartása, mint korábban – és ennek mértékében nőtt a késztetés más, pozitív identitások kialakítására” – írja Kovács (1992:289).

Napjainkban többféle identitásválasztási lehetősége van a magyar zsidóságnak. Számos olyan fórumot, illetve közösséget találni, ahol felépíthetik, megerősíthetik és kifejezhetik identitásukat a magukat valami módon zsidónak valló személyek, vagy legalábbis lehetőségük van tisztázni a zsidósághoz való viszonyukat. Az identitásoptionok nem lehatároltak (vallási, kulturális, nemzetiségi, etnikai opcióra), egymásba fonódnak, folyamatosan változnak és jelennek meg újabbak.

Élettörténet és identitás

Az identitás kvalitatív kutatói szerint az identitás lényege nem a külsődleges jegyekben, kvantifikálható tulajdonságokban rejlik, hanem éppen alakulásában, formálódásában és ennek körülményeiben, továbbá személyes megélésében és interpretálásában. Ezt a történetiséget a maga komplexitásában, a hozzá kapcsolódó szubjektív érzésekkel és értékelésekkel közvetett módon, az egyének elbeszéléseiből lehet megismerni (vö. Erős 2001; Kovács – Vajda 2002; Pataki 2001). Az élettörténeti módszer¹ sokuk számára látszik alkalmasnak arra, hogy az életútján végigtekintő, a jelen perspektívájából azt újra- meg újraszervező és (a történeteket és önmagukat is) értelmző emberek elbeszéléséből képet kapjanak a narratív identitásról, és ez alapján elképzelésük legyen az egyének önazonosságáról.² Kvantitatív kutatás során is meg lehet ragadni egyes jellemzőit, a változás irányát, rá lehet mutatni

¹ Az élettörténet és az identitás összefüggéséről Pataki írt kiváló tanulmányokat (válogatásban lásd Pataki 2001). E módszert követve rögzített és elemzett zsidó identitástörténeteket Kovács Éva és Vajda Júlia (2002).

² „Az élettörténet önmagunk keresésének, megtalálásának, azaz a személyes identitás-alakulásunknak a rendszere. (...) A folyamatosan változó körülmények között gyakran komoly kihívások elé állítják identitásunkat. (...) A környezeti elvárások és a személyes fontosságok folyamatos feszültségben állnak egymással. A kettő közötti egyensúlyozásról szól élettörténetünk” – írja Bögre (2002:10). Ez a felfogás a német fenomenológiai szociológiát követő biográfikakutatók véleményét tükrözi, akik az élettörténetnek kiemelt szerepet tulajdonítanak az egyén életében: úgy vélik, az önazonosságot egyedül az élettörténet képes megteremteni és megőrizni a folyamatosan változó társadalmi körülmények között.

a korábbi és a későbbi állapotok ismerveire és a közöttük lévő eltérésre, de a folyamat és az egyéni megélés rejtve marad. Kovács Éva szerint „a karakterek – az ugyanazonosság – számszerűsítése azzal a veszéllyel fenyeget, hogy szituatív megnyilvánulásokat tartunk állandónak, átmeneti csoportosulásokat szilárd közösségeknek tételezünk” (Kovács 2004:233). Megkérdőjelezi továbbá, lehet-e egyáltalán értelmezni a történetiség és az egyéni tapasztalatok ismerete nélkül a kvantifikált tulajdonságokat: „Van-e értelme ugyanazonosságot (...) kutatni úgy, hogy a vizsgált személyt vagy közösséget kiszakítjuk a narratív tudás birodalmából? (...) Tudunk-e értelmet tulajdonítani a kvantifikált jellegeknek anélkül, hogy e jellegek történetével (...) számolnánk? Nagyon valószínű, hogy nem. A kvantifikált ugyanazonosság-minták mögött ott várokoznak az elnémított hangok, ott mormognak a történetek” (Kovács 2004:227).

Kutatásom során magam is törekedtem az egyéni elbeszélések, értelmezések megismerését lehetővé tevő kutatási módszerek alkalmazására.

Identitásépítés progresszív zsidó közösségben

A progresszív közösségek sokféle lehetőséget nyújtanak a zsidósághoz való közeledésre, ismeretszerzésre, a zsidó identitás tartalmi gazdagítására, kifejezésére. Kulturális, közösségi és spirituális élményekkel támogatják az egyéni és kollektív zsidó identitásépítést. Szabadelvű, modern felfogásuk és gyakorlatuk vonzóvá, illetve élhetővé tesz egy olyan zsidó életformát, amely a zsidó vallási-kulturális gyakorlatok felelevenítése közepette táplálja az egyéni és kollektív zsidó önazonosság érzetét. Követőik és szimpatizánsaik ezért a magyar zsidóság szempontjából is fontos szerepet tulajdonítanak a progresszív mozgalomnak és az egyes közösségeknek a zsidó identitás (re)konstrukciójában, a zsidó hagyományok megismerésében, megőrzésében.

A közösségek alapító és későbbi tagjai is elbeszélték azt az építkező folyamatot, ahogy mozaikok érzésekből, tudásból erős(ebb), biztosabb, tartalmában sokszínű zsidó identitást építettek fel. Ezek az identitástörténetek nemcsak interjúszituációban, hanem – és ez sokkal fontosabb – a közösség előtt és a közösségnek is megfogalmazódnak. Elbeszéljük, hogyan fedezték fel zsidó származásukat, mit jelentett számukra a zsidóság, és mit jelent ma, hogyan fordult érdeklődésük a zsidó hagyomány felé, hogyan találtak rá a progresszív judaizmusra, illetve a

közösségre, és „hogyan találtak örömet és meglepettséget a reform zsidó életforma elfogadásában”.

A zsidósággal való első találkozás

A zsidósággal való első találkozások, a saját zsidó gyökerek megismerésének körülményei meghatározók (ha nem is determinálóak) az egyén zsidósághoz való viszonyára. A „*hogyan jöttem rá, hogy zsidó vagyok*” történetek (vö. Erős et al. 1985) elbeszélése nyomán igyekeztem feltárni, hogy a progresszív közösségekbe járók mikor és milyen körülmények között tudták meg, hogy zsidó gyökereik vannak (hány éves korukban, kitől vagy mi módon, és milyen érzés volt a számukra).³

Aki számára gyermekkorában derült ki zsidósága, jobbra a családban tudta meg, a szülőktől vagy a nagyszülők történeteiből, és volt, aki véletlenül. Mások fiatal felnőttként (20-25 évesen), a 30-as éveikben, néhányan érett felnőttkorban értesültek róla (rokontól, családfakutatás révén, véletlenül vagy társadalmi környezetük megnyilvánulásaiból).

A zsidósággal való szembesülés vegyes érzéseket keltett bennük, függően attól, kitől és milyen körülmények között értesültek róla. A kicsiknek *természetes és nyilvánvaló* volt, a kamasz gyermekekénél ki érdekesnek és jónak, ki *kellemetlennek* találta vagy *nem értette*, és volt, akit „*sokkolt*”. A felnőtteknek is vegyes (*pozitív, negatív, különös, felkavaró*) érzési voltak, egyesek azt mondták, *megecsíszte* őket, *bizonyosságérzetet* adott, *helyére kerültek* bennük korábbi érzések, vonzalmak.

Minden generációban vannak olyanok, akik családi közegben értesültek zsidóságukról, és olyanok is, akik „*megéreztek*” vagy a külső környezet feléjük megnyilvánuló reakcióiból tudták meg. De a II. világháború előtt és után született generációk között jelentős különbségek vannak az átadás körülményeit (és ennek okait) illetően.

A háború előtt hagyományörző vagy zsidó öntudatú szekuláris családokba született gyermekek többnyire otthon tudták meg zsidó származásukat.

„*A családom hagyományos zsidó család volt, a szüleim tartották a hagyományt, a nagyszüleim ortodox zsidók voltak. Zsidó elemi és polgári iskolába jártam.*” (88 éves nő)

³ Az életkor megadásakor az egyértelmű azonosíthatóság elkerülése végett néhány évvel eltértek a valós életkortól; ahol nincs külön jelezve az interjúkészítés vagy esemény ideje, ott 2010-re vonatkozóan tüntetem fel (± 1-2 év).

„2-3 évesen tudtam meg a családomtól. Természetes volt. Teljesen asszimilált családban nőttem fel. A zsidó hagyománytól eltávolodtam, aztán a férjem hatására elkezdett érdekelni.” (73 éves nő)

A zsidóságtól eltávolodott, kikeresztelkedett családok gyermekei számára a vészidők történései tették egyértelművé.

„Zsidó vagyok, de nem tudtam magamról. Később egyértelműen kiderült, mert sárga csillagot kellett magunkra tennünk. Én amúgy katolikus vagyok. Voltam ateista, buddhista, többször mentem zárdába is. A vészidők alatt is állandóan zárdába küldtek. Amatt, hogy rendszeresen meg kellett játszanunk magukat, elfordultam egy időre a vallástól. Amikor nagyon beteg lettem, akkor találtam vissza ismét a valláshoz.” (76 éves nő)

A vészidők okozta egyéni, családi és társadalmi szintű elfojtás okán a II. világháború után születettek között alig van olyan, akire családja, mindennapi és kulturális környezete természetes módon hagyományozta volna zsidóságát.

„Vallásos családban nőttem fel. Gyerekkorom óta örzöm a hagyományokat a férjemmel együtt. A kislányunknak is megtanítunk mindent.” (49 éves nő, 2000-ben)

„3-4 éves koromban a szülők, nagyszülők mondták. Tipikusan zavart. Egy ideig eltávolodtam a zsidó kultúrától, hagyománytól, de aztán újra elkezdett érdekelni. (51 éves nő)

„A szüleimtől tudtam meg, kisiskolás lehettem. Semleges érzés volt, de tudtam, nem kell hangoztatni. Később kezdtem el érdeklődni. Gimnazistaként lejárta a József körútra péntek estéinként. Scheiber Sándor előadásainak hatására.” (45 éves férfi)

A másod- és harmadgeneráció tagjai a családi történetekből értesültek arról, mi történt a családdal és a rokonsággal a vészidők idején.

„Baloldali, ateista, liberális értékek szerint élő családban nőttem fel. A zsidósághoz annyiban kötődtem, hogy tudtam: nagyapám koncentrációs táborban pusztult el.” (59 éves nő)

„A nagyapám állandóan a háborús történeteiről mesélt. Mindennapi beszédtema volt otthon. Meg amikor összejöttek az öregek, akkor is erről beszéltek. Szóval én oda-vissza tudom, ki hogyan élte túl, melyik nap mi történt. Ilyen szinten.” (48 éves férfi)

Ahol a szülők nem szívesen beszéltek róla, ott a nagyszülőktől, rokonoktól tudták meg, vagy gyermekként annyit észrevettek, hogy nem szívesen beszélnek róla.

„10 éves koromban tudtam meg a nagymamától. Jó érzés volt.” (54 éves nő)

„Sokáig nem tudtam, hogy zsidó vagyok. Nem mondták nekem otthon. Szüleim megjárták Auschwitzot. Láttam anyu alkarján a tetovált számokat, de amikor rákérdeztem, olyan szomorú lett, hogy inkább hagytam és nem kérdeztem.” (57 éves nő)

Sokan említenek érzéseket, nem verbális megnyilvánulásokat, elszólásokat, amelyek akkor inkább csak sejtették, éreztették a zsidósághoz való kötődést, viszonyt, és ezeket inkább utólag értékelték így, vagy felismerték más történeteiben a hasonlóságot (a zsidóságról készült tanulmányokat olvasva, másokkal beszélgetve).

„A szüleink nem akartak nekünk folyton politikáról, történelemről beszélni, inkább kerültek a témát. A kerülgetés, hallgatás nagyon jellemző volt. Nem jó szó erre az, hogy titkolóztak, inkább tapintatosan elfedtek dolgokat. Az érzéseket mégis belénk oltották. Átadták, talán jobban is, mint szavakkal lehetett volna.” (középkorú nő)

„A szüleim nem verbálisan ugyan, de átadtak egy csomó mindent abból, ahogy ők viszonyultak a saját zsidóságukhoz. Ők felvállalták ezt. Nem tartoztak azok közé, akik tagadták. Ők nem vallási szempontból voltak zsidók, hanem kulturálisan. (Persze, a holokauszt és az antiszemitizmus is szerepet játszott abban, hogy zsidónak tartották magukat.) A viccekből, a gondolkodásmódból, a különböző dolgokhoz való viszonyulásból lehetett észrevenni. A zsidó kultúrát tükrözték. Például, amikor leesett egy pohár, akkor apám nem kesergett, hanem azt mondta: »Mázl tov!«. Más, konkrét példákat nem tudok mondani. Tulajdonképpen, csak úgy tudom, hogy van ilyen, hogy másnál is találkoztam ezzel. Tehát nagyon nehezen megfogalmazható. Amikor találkozom vele, akkor van egy ilyen 'aha' érzésem.” (60 éves nő)

Számos esetben a környezet magatartása arra kényszerítette a szülőket, nagyszülőket, hogy beszéljenek a gyerekeknek a család származásáról. De ők ilyenkor is azon voltak, hogy csak annyi információt adjanak át a zsidóságról és saját zsidóságukról, amennyire a külső okok miatt kényszerítve érezték magukat.

„1956 után volt egy időszak, amikor hittant akar-
tak bevezetni az iskolákban. A tanárom azt mondta,
hogy aki hittanra akar járni, jelentkezzen. Rettenetesen
drukkoltam, hogy el ne felejtsem a számomra ismeret-
len két fogalmat: vallás és hittan. Amint hazaértem,
megkérdeztem a nagymamámat, hogy milyen vallású
vagyok és járhatok-e hittanra. A nagymama nem vála-
szolt, ami kicsit furcsa volt, de tudomásul vettem. Ké-
sőbb bejött a szobámba, leült a fotelba, ölbe vett és azt
mondta: 'Mi izraeliták vagyunk.' (...) A barátnőmmel
izgatottan kérdeztük egymástól, ki milyen vallású. Én
azt mondtam, izraelita vagyok, ő meg azt, hogy zsidó.
Teljesen el voltunk keseredve, hogy mi nem vagyunk egy
vallásúak. Akkor derült ki, hogy ez nem olyan rettentő
különbség, amikor egy szakállas bácsihoz kellett sora-
kozni és beiratkozni [hittanórára]. Akkor tudatosult
bennem, hogy zsidó vagyok. Akkor még nem tudtam,
hogy ez mit jelent. A másik találkozásom a mássággal
ugyancsak az általános iskolában történt. Azzal csúfol-
tak a párhuzamos osztályból, hogy »gazdag, gazdag!«.
Ismerem a szót, de nem értettem, miért mondják ezt
rám. Az oka persze az volt, hogy a pénztelenség miatt
a külföldön élő nagymém lányainak levetett, finom
anyagból készült ruháiban jártam, amit nagyon utált-
tam, mert kilógtam a többi gyerek közül.” (60 éves nő)

A családok egy része akkor fedte fel gyermeke
előtt a zsidó kötődését (néha csak mozaikokat),
amikor a rejtőzködő stratégia szempontjából várat-
lan és kellemetlen dolog történt: a gyerek véletlen
felfedezést tett, vagy a külső környezet zsidónak
minősítette, illetve valamilyen zsidó sztereotípiával
azonosította, amit nem értett. A külső környezet
megnyilvánulásai a gyerekekben kérdéseket vetettek
fel, magyarázatot igényeltek.

„Apám polgári családból származott; semmiféle
vallási nevelést nem kapott, korán szociáldemokrata
lett. Édesanyám is baloldali elkötelezettségű. Édes-
anyám szüleivel laktunk együtt. Az ő szobájukban
lehetett zsidó tárgyakat látni, de fogalmam se volt
arról, hogy ezek zsidó dolgok. A nagymama az ágya
alatt tartotta a peszáché edényeket. Egyszer lehajoltam
és megkérdeztem: miért kell a nagymamának ennyi
bili?” (60 éves nő)

„9-10 évesen tudtam meg. Csúfoltak, és ezért ot-
thon rákérdeztem, mi az, hogy zsidó. Amikor elmond-
ták, érthetetlen volt.” (42 éves nő)

„15 évesen udvaroltam egy kislánynak. A mama
azt mondta, hogy az ő lányához nem való zsidó fiú. Ha-
zamentem, és azt gondoltam, ez valami nagyon rossz
lehet. Akkor szembesültem először a zsidósággal.

Nem vallási, hanem származási alapon tartott engem
a kislány mamája zsidónak. Vallásos azóta se lettem,
de a zsidó kultúra érdekel, benne élek. Kimentem a
rádió elé is tüntetni. Ott ismerkedtem meg az új fele-
séggel, aki mellel zsidó. Nagyünnepeken mindig
elmegyünk zsinagógába.” (53 éves férfi, 1999-ben)

Előfordultak olyan esetek, amikor az egyik
rokon kötelességének érezte, hogy a felnövekvő
gyermeket vagy akár a már érett felnőttet felvi-
lágosítsa zsidóságáról. Ennek stílusától és körülmé-
nyeitől nagyban függött, hogy élte meg ezt az
egyén.

„9 évesen kezembe adta nagybátyám az Anna
Frankot, mellékesen megemlítve, hogy »Te is zsidó
vagy.«” (56 éves nő)

„45 éves koromban a nagybátyámtól tudtam meg.
Felkavaró volt, és helyére került a gyerekkorom óta
való vonzalom a zsidóság iránt.” (52 éves nő)

Vannak, akik egészen későn szereztek tudomást
a zsidóságról. Szerencsésnek mondható, aki vala-
melyik családtagjától, barátjától, és nem idegentől,
valamilyen durva formában. A későn szerzett in-
formáció, még ha rokontól is származott, járhatott
negatív érzésekkel (legalábbis meglepetéssel, meg-
döbbenéssel, de akár sokkoló is lehetett).

„Mindkét ágról zsidó vagyok, csak az egyik nagy-
apám nem az. Másik nagyapám keresztlevelet kapott,
de ortodox maradt. (...) A szüleim nem neveltek val-
lásoknak. Anyám néha felkiáltott: »Smá Izrael!«. Ami-
kor megkérdeztem, hogy mi volt ez, azt válaszolta,
»ez egy szép ima«. De azt nem tette hozzá, hogy zsidó
ima. A szüleim azt mondták nekem és a testvéreim-
nek, hogy keressünk, válasszunk magunknak valami-
lyen vallást. Fontos, hogy ilyet találjunk magunknak,
de ők nem akarják megszabni, melyiket. Én jó 30 éve
erősen a buddhizmus híve lettem. Pár éve egy híres
zsidó művész adott hangversenyt. Ott az egyik uno-
katestvéremnek azt mondtam, hogy valami mindig
hiányzott nekem a zenéből, a rítusokból, de ebben a
zsidó zenében most érzek valamit. Tőle tudtam meg,
hogy zsidó vagyok. Közölte velem: »Nekem zsidó az
egyik nagyapám. De neked mindkét keresztapád zsi-
dó.« Vicses, igaz? Na, én így tudtam meg, hogy zsidó
vagyok.” (70 éves nő)

„21 éves koromban, a nagymamám a halálos
ágyán, búcsúzkodáskor mondta el a család történetét.
Végyes érzés volt. Az öröm mellett elszomorított, hogy
ilyen későn tudtam meg.” (72 éves nő)

Néhányan családfakutatás révén jöttek rá származásuk hátterére.

„32 éves koromban tudtam meg, részben családfakutatás révén. Érdekes volt, megadta a kezdő indítást. Erős a zsidó identitásom.” (40 éves férfi)

„50 évesen derült ki számomra. Nyomoztam az apám családja után. Felkavaró érzés volt” (57 éves nő)

A harmadik generáció egy része nyíltsággal, más része elhallgatásokkal találkozott.

„Kb. 17-18 éves koromban az egyik nagymamától tudtam meg, véletlenül. Bizonyosságérzetet adott, mert korábban is mindig éreztem, hogy valamiért erősen kötődöm a zsidósághoz.” (25 éves nő)

A zsidóság társadalmi percepciója, a zsidókhoz való társadalmi viszony, az antiszemitizmus azok számára is stigmatizálhatja a zsidó identitást, akiknek a szülei nyíltan meséltek a család és a gyerek zsidóságáról.

„Születésemtől fogva tudom. A szülőktől. Milyen érzés? Nehéz. Teherként éltem, élem meg. 15 éves korom körül kezdett érdekelni a zsidó hagyomány. Először voltam közösségben, zsidók között.” (31 éves nő)

„5 éves koromban tudtam meg a nagymamától. Rémitő volt.” (36 éves férfi)

Kovács András (1992) rámutat arra, hogy az idősebb generációk továbbörökítették gyermekeikre a zsidósággal kapcsolatos érzéseiket, így negatív vagy ambivalens viszonyulásukat, valamint a stigmakezelés (gyakorta a rejtőzködő identitás) stratégiáját.

A pozitív zsidó identitással rendelkező szülők részéről mindazonáltal van egy törekvés, hogy gyermekeiknek természetes módon adják át a zsidó gyökerekről való tudást és a zsidó önazonosság alapérzését.

„Kiskorom óta tudom. A szüleimtől. Nyilvánvaló volt számomra.” (25 éves nő)

„Mindig is tudtam, hogy zsidó vagyok. A szüleimtől. Természetes volt és kicsit büszke is voltam rá. Madrich [ifjúsági vezető] vagyok a szarvasi táborban. Nem vagyok vallásos, de a nagyobb ünnepeken elmegyek zsinagógába.” (20 éves nő)

„Gyerekkorom óta tudom, hogy zsidó vagyok, de ez akkor még közömbös volt. A hagyomány egy találkozás

hatására kezdett el érdekelni, és az ünnepek hatására. Nem a vallási előírások szerint élem az életet, de érdekel. A Bét Orimmal édesanyám révén kerültem kapcsolatba. Megtetszett a társaság, a beszélgetések, a jó hangulat, a hagyomány megismerése.” (22 éves férfi, érdeklődő, Bét Orim)

A progresszív zsidó közösségekben a szülőket örömmel tölti el, ha látják, gyermekük érdeklődik a zsidóság iránt, és saját választása folytán dönt mélyebb megismerése és megélése mellett. Ha pozitív vagy harmonikusan megélt zsidó identitása van.

„A fiam a Lauder Javne Zsidó Közösségi Iskolát választotta, amikor el kellett dönteni, milyen hittanra és milyen iskolába fog járni; anélkül, hogy én ebben tanácsot adtam volna neki. A fiannak kuriózum volt, hogy ő zsidó.” (57 éves nő, Szim Salom)

„A fiaim tisztában vannak a zsidóságukkal. Nem vallásosak. A Bét Orimban a történelmi előadások érdeklik őket. (...) A kisebbik általában elég hamar elmondja, hogy ő zsidó. Nem így mutatkozik be, de viszonylag az elején kiderül.” (38 éves nő)

Énelbeszélések, közösségi identitástörténetek

A terepmunka során tettem szert egy olyan tapasztalatra, amelyben fontos adatgyűjtési és módszertani lehetőséget láttam. Nem interjú sziuációban, hanem közösségi alkalmakon elhangzott elbeszélésekről van szó. A közösség új és régebbi tagjainak, illetve a közösséghez közeledő érdeklődők bemutatkozásáról, amely során az elbeszélő összefoglalja, újrakonstruálja élettörténetét vagy annak fontosnak tartott részleteit. Kiderül belőle, milyen családból származik, mi a foglalkozása, hogyan fedezte fel a zsidóságát⁴, miként élte meg zsidó önazonosságát, és ez hogyan változott az idők során. Elmondja, hogy került kapcsolatba a közösséggel, kitől hallott, hol olvasott róla, mi keltette fel az érdeklődését iránta. Mesél a családjáról, felmenőiről, gyermekeiről. A hallgatóság figyel, kérdez. Engedi, hogy magával ragadja a történetet, és gyakorta felidézi saját életének mozzanatait is.

A közös jegyek, visszatérő témák, hasonló tapasztalatok az ismerősség érzését keltik, segítik az azonosulást, fokozzák a kohéziót, segítik a beilleszkedést, befogadást. A személyes történetek egyedi vonásai mindig új szint hoznak, érdekessé teszik ezeket az alkalmakat.

⁴ Illetve a nem zsidó származású személy a zsidóság, a zsidó témák iránti érdeklődését.

A „megmutatkozásokra” saját készítéséből, felkérésre-biztatásra, a barátságos közeg által is motiváltan kerül sor, vagy az időről időre újrainduló családtörténeti sorozatba illeszkednek bele. De előfordul az is, hogy egy film vagy egy felolvasóest adja az apropóját, amelyhez a közönség soraiból ki-ki hozzáfűzi saját történeteit, vagy épp maga az alkotó meséli el a bemutatott alkotás hátterét, életének egy-egy részletét, s ahol a művészi hatás még intenzívebbé teszi az egyéni és közösségi élményt, s még maradandóbbá az emléket.

A résztvevő megfigyelés során *természetes körülményekben* volt alkalom meghallgatni ezeket az elbeszéléseket, élet- és identitástörténeteket; részese lehettem a kibontakozó diskurzusnak, megtapasztalhattam ezeknek az alkalmaknak az érzelmileg és gondolatilag egyaránt telített voltát, komplex, egyén és közösség számára is maradandó élményét. A diskurzus során elhangzottak olyan vélemények, megnyilvánultak olyan attitűdök, amelyek az interjúk során nem derültek volna ki számomra (legalábbis ilyen világosan).

Ezek az énelbeszélések a narratív élettörténeti interjúktól több szempontból eltérnek, de sok tanulsággal szolgálnak. *Nem a kutatónak, hanem a közösségnek szólnak.* A történet megalkotásakor az elbeszélő számot vet a közösség elvárásaival, várakozásaival, visszatérő témákat (pl. hogyan tudta meg, hogy zsidó) és újszerű, akár különleges elemeket sző bele. Az elbeszélés *monológként indul és interaktív párbeszédként folytatódik*: a közösség tagjai is kérdéseket tesznek fel, megjegyzéseket fűznek az elmondottakhoz, felidéznek saját tapasztalataikat, érzéseiket (amelyek mind-mind sokrétű tapasztalatot jelentenek a kutatónak).

Ezek az alkalmakon tehát a narratíva diskurzusban folytatódott, a személyes életút a közösség életébe folyt, a zsidó önanonosság érzése egy zsidó közösség felé mobilizálta az egyént, vagyis az érzésből társadalmi cselekvés lett, a személyes és a kollektív identitás (alakulásának folyamata) összefonódott.

Különleges alkalmak

Ilyen történetek az egész életúton, a családi és személyes élettörténeten (és ennek társadalmi kontextusán) végigtekintve, a közösséghez való csatlakozás óta eltelt változásokat átgondolva, mélyen átértzett, a személyes történet mellett a zsidó történelemre és tanításokra reflektált formában a betérések, bár/bát micvá (törvény fia/lánya), héber névadó

szertartások során hangoznak el. Vagyis átmeneti rítusok alkalmával: az egyéni élet nagy fordulópontjainak közösségi rítusaihoz kapcsolódva.⁵

Jelentőségük nemcsak személyes, családi, hanem a közösség számára is fontosak. Az egyéni identitás a közösségekben formálódott, a közösség tagjaival való interakciókban és közös tevékenységek, élmények során. Visszajelzést, megerősítést jelentenek a közösség számára: céljainak megvalósulásáról, működéséről, szerepének fontosságáról az identitásépítésben, a hagyományátadás és a zsidó identitás személyes, családi, közösségi és társadalmi kontinuitásában. Erősítik a kollektív (közösségi, zsidó és reform zsidó) identitást.

Mindezek okán e szövegek időről időre a közösség hírlevelében is megjelennek.⁶

Részletek egy 32 éves nő felnőtt névadója alkalmából mondott beszédéből (2009):

„Amikor egyik este Katával [a rabbival] egyeztet-tük a mai nap forgatókönyvét, azt kérte, hogy szedjem össze pár mondatban erre az alkalomra, amit neki is elmondtam arról, hogy miért is szeretném ezt a névadást. (...) Az Úr Mózes V. könyve szerint kírótta ránk, hogy »Ezek a szavak pedig, amelyeket kijelölök neked a mai napon, legyenek szívedben. Vésd be azokat gyermekeidbe, szólj róluk midőn házadban ülsz és midőn az úton jársz, mikor lefekszel és amikor felkelsz.« És évezredekem keresztül életben

⁵ Az átmeneti rítusok az egyéni élet egyik állomásából a másikba vezetnek. Egyik jelentőségük abban áll, hogy miközben felkészül rá az ember és végigmegy a stációin, egy kultúra részének és folytatójának élheti meg magát, a kollektív önanonosságon keresztül személyes önanonosságát gazdagíthatja.

Osztom Eisenstadt (1992:273) megállapítását, miszerint bizonyos hagyományelemek, illetve azok követése napjainkban a kollektív identitás szimbólumaivá és így a zsidó önanonosság megélésének eszközeivé, kifejezőivé váltak. A kulturális megőrzésben és kontinuitásban is felfedezni vélem ezek jelentőségét. A hagyományok megismerése és ápolása táplálja az egyéni és kollektív emlékezetet, demonstrálja és erősíti az etnikai, illetve csoportidentitást, jelentésselivé és értékessé teszi a múlt örökségét, és segít megőrizni a jövő generációk számára.

⁶ A hírlevelekben közölt tartalmak nyilvánosságot kapnak a közösség honlapján, ennek tudatában publikálják beszédük teljes vagy rövidebb változatát a rítusok „főszereplői”. Az itt olvasható, nagyon személyes vallomások tehát már átmentek ezen a „szűrőn”, ezért választottam azt az utat, hogy ezekből adok közre néhány részletet.

tartotta a zsidóságot a tanulás és tanítás közti láncszemként élés feladata. – Ez a láncolat szakadt meg, mint annyi más zsidó családban, nálunk is, amikor apai nagyanyámat (...) Auschwitzba hurcolták, ahol azonnal megölték. Kisgyerek koromban azt, hogy zsidó vagyok, zsidók vagyunk, és hogy mit kell erről feltétlen tudni, azt nagyanyám elhurcolásának történetével illusztrálta az apám. Ezzel az identitásom egy pillanat alatt megszületett és veszületett a hiányérzet. Mindig foglalkoztatott, hogy hogyan állíthatnék maradandó emléket nagyanyámnak és hogyan pótolhatnám az elvesztésével kihullott láncszemet? *Lassan érlelődött meg az elhatározás, hogy nagyanyám nevének héber változatát felvéve tudok neki a magam módján emléket állítani. Amikor elkezdtem leírni ezt a pár mondatot, valami egészen furcsa dolog történt: újabb és újabb okok és indokok bújtak elő valahonnan a homályos háttérből a mai nap kérdésre. Zsidóságtudat és önazonosság, felvállalás vagy elhagyás, hit és annak megélése, egész és rész viszonya, nemzet és felekezet, vallás és folklór, tartalom és forma, emlékezés és jövőbe tekintés, hagyományhűség és haladás, egyén és közösség, és hosszan sorolhatnám a banalitásig csócsált témák körét. És egyszer csak világossá vált, hogy mi is a választásom igazi értelme. Én is egy láncszem vagyok. Köszönöm, hogy erre sor kerülhet, köszönöm, hogy eljöttetek.*⁷

Részletek egy 31. életévébe lépő fiatal férfi bár micvá⁸ beszédéből (2009):

„Köszönöm, hogy mindannyian eljöttetek bár micvá avatásomra. Ez egy különleges nap számomra, és különösen boldog vagyok, hogy megoszthatom veletek, ahogy életemben először olvasok a Tórából nyilvánosan. (...) A Tóra 2. könyve, a Símot (azaz az Exodus), a zsidó nép születését idézi fel, ahogy egy átlagos közel-keleti törzsből – izraelitákból vagy héberekből – egyistenhívő néppé fejlődik. Az út rögös, rögtön az elején (...) saját maguk és mások szenvedésein keresztül vezet az út önálló létezésükhöz és az Örökkévaló kölcsönös elfogadásához. (...) A Tóra két helyen említi

⁷ Elhangzott 2009. november 21-én. Megjelent a Szim Salom 2009. decemberi hírlevelében.

⁸ A bár micvá egy felnötté avatási rítus, amelyen hagyományosan 13 éves korban mennek át a fiúk, felvállalva annak felelősségét, megtiszteltetését és örömét, hogy a tórai törvények szerint, a Tóra szellemében élnek az életüket. A zsidó hagyományátadásban való szakadás folytán a zsidósághoz visszatérők belső készítéstől hajtva életük későbbi szakaszában lesznek a törvény fiai.

az egyiptomi fogság időtartamát, az egyiknél 400, a másiknál 430 évnek számolja. Miből ered ez a különbség? Én, progresszív zsidóként kijelenthetem, hogy ez az én 30. életévem, amelyet a saját zsidó identitásom rekonstruálásával töltöttem. Miért is kellett újraépítenem? Mivel a nagyszüleim és szüleim generációjánál, a Soá (Holokauszt) és a kommunizmus miatt részben megszakadt a hagyomány láncolata, és ők is csak velem egy időben tudták megismerni és átélni a zsidó élet, és különösen a vallási élet ciklusainak nagy részét. Valamint vegyes házasságból származóként semmi sem magától értetődő... Az újjáépítés nem csak a személyes életemben van jelen. (...) a Szim Salom elnökeként szeretnék egy saját zsinagógát építeni közösségünknek (...). Az egyiptomi fogság és kivonulás a zsidó kultúra és vallás születését jelentette, de egyben évezredek óta »kísérti« a zsidóságot, sokszor jelenik meg ismétlődőként felismerhető mintaként. Nekünk itt és most nem abban az esetleges ismétlődésben van a helyünk. Helyette az Írásra, a tudásra és a hagyományra folyamatosan reflektáló, de abban nem leragadó progresszív magyar zsidóként lehetünk jelen. Meghatározhatjuk magunkat kultúraként, népként vagy vallásként, vagy ezek kombinációjában – nem az én feladatomban ezt megmondani bárkinek, én csak egyszerűen példát szeretnék mutatni az ősi szöveg méltó felolvasásával.”⁹

Részlet egy fiatalember zsidó vallásba való betérése alkalmából mondott beszédéből (2009):

„Do, re, mi, fa, szo, la ti, do – szalonnát lopott a zsidó.» (...) Ez a zsidósággal kapcsolatos legkorábbi emlékem. Elsős általános iskolás voltam, az udvaron hallottam ezt a kis solfeggiót egy velem korú kislánnytól. Valamiért megjegyeztem. (...) Nagyjából ugyanabban az időben történhetett, hogy az iskolából hazafelé balra a katolikus templom mögött álló plébhrisztusnál megállítottam Édesanyámat, és megkérdeztem tőle, mit jelent az a négy betű (INRI). (...) Édesanyám – aki maga katolikus nevelést kapott, egy nem gyakorló kálvinistához ment férjhez, és a korszellemnek megfelelően maga sem gyakorolta vallását, melyet valószínűleg nem is igazán vallott – bevezetett engem a nyugati, avagy zsidó-keresztény kultúra alapjába, a teremtéskinyilatkoztatás-megváltás grandiózus mitológiájába. (...) kitért a zsidógyűlöletre is, mindenekelett az istengyilkosság vádjára, amit rettenetes butaságnak minősített. Ekkor, tőle hallottam először a holokausztról is. Néhány hónappal ezelőtt, amikor közöltem vele, hogy zsidó leszek, azt mondta, ma már sajnálja, hogy nem

⁹ Elhangzott 2009. január 31-én. Megjelent a Szim Salom 2009. márciusi hírlevelében.

nevelt engem vallásosan. Mármost kereszténynek az apám vagy a maga hite szerint. Úgy gondolta, majd felnőttként választok magamnak hitet, világnézetet. Választottam. Nem tette boldoggá választásom, nincs is itt ma. Mégis (...) ő volt az első, aki végtelen szeretetében Tórára tanított engem. Mielőtt bármi más mondanék, neki köszönöm tehát, hogy ma itt vagyok, és az vagyok, aki vagyok. (...) Választásom nem valami ellen, hanem valami mellett szól. Vagyok és maradok, természetesen, minden ízemben magyar. Mostani kétségbeesítő közállapotaink ellenére is. (...) Tisztában vagyok vele, hogy nem válhatok azzá, aki születésemnél fogva nem vagyok. (...) Lelkem minden állítólagos vagy tényleges zsidósága ellenére sem leszek soha úgy zsidó, mint azok közül, akik zsidónak születettek. Leginkább azért, mert az én őseimet nem emésztette el az auschwitz-i krematóriumok tüze. De örömmel és büszkén viselem új nevemet, mely egy végtelenül mély értelmű hagyományunknak megfelelően Ábrahám és Sára gyermekének tesz meg, s ezzel beköt, beleszó a zsidó nép történetének végtelen elbeszélésébe. Valami végérvényesen hozzátok, ehhez a közösséghez és ehhez a tökéletesen abszurd néphez fűz. (...) Köszönöm nektek, hogy itt vagytok, hogy eljöttetek, hogy évek óta jöttök velem és szerettek. Általatos is vagyok ma Jedidjá: az Örökkévaló kedvelje...¹⁰

Megtérés- vagy visszatérés-történetek?

Az elbeszéléseket hallgatva, olvasva felvetődik a kérdés: vajon milyen történetek ezek? Megtéréstörténetek? A zsidó hagyományhoz való visszatérés vagy egyfajta etnikai visszatérés¹¹ történetei? Egyéni és közösségi útkeresések, rátalálások és egymásra találások történetei?

A közösségi be-, illetve megmutatózkodások alkalmaival szembeülvő, hogy az elbeszélők a származás és a zsidósághoz fűződő kapcsolat elmesélésével, illetve a zsidó tradícióval való kapcsolat hiányával vagy az attól való elszakadással (és visszatalálással) kezdik történetüket, vagyis az ún. mentális és szociális/viselkedései etnicitás (Miller 2003) elemeivel; nem pedig a vallásos megtérés, spirituális élmények

elbeszélésével – ellentétben a különböző keresztény felekezetek vagy az új vallási mozgalmak megtéréstörténeteivel. Ez a zsidó közösséghez való csatlakozásuk, a zsidósághoz, a zsidó hagyományhoz, a zsidó valláshoz való visszatérésük etnikai alapját (illetve mozgatórugóit) mutatja.¹²

A kutatási eredmények elemzése tehát arra enged következtetni, hogy az egyének és csoportjaik esetében a zsidó hagyomány és vallás iránti érdeklődés, illetve a vallási tevékenységet is végző progresszív közösségekhez való csatlakozás mögött nem vallásos megtérés, hanem zsidó identitásuk érzete, önazonosságuk megragadásának és kifejezési módjának keresése áll (vallásos világnézettel vagy anélkül). Felfedezhetők bizonyos etnikai jellegű elemek zsidó identitás- és összetartozás-érzésük hátterében, illetve ennek kifejezésében (pl. zsidó átmeneti rítusok, ünnepek megtartása, közös sors- vagy történelmi tudat, a zsidó kultúra és a zsidóságot érintő események iránti fokozott érdeklődés).¹³ Megállapítható azonban, hogy az etnikai önazonosság érzése önmagában nem motivál tanulásra, hagyományörzésre, egy közösséghez való csatlakozásra: a zsidó identitás személyes és közösségben való megélésének, (re)konstrukciójának, kifejezésének vágya, egyéni és kollektív útkeresések alakítják az egyéni és társadalmi cselekvéseket (Szász 2010).

A közösségi identitástörténetek e folyamatot beszélik el, amelynek részint eredői, részint következményei, s amelyek igazi jelentősége a közösségben táruul fel és érthető meg.

¹⁰ Elhangzott 2009. szeptember 12-én. Megjelent a Szim Salom 2009. októberi hírlevelében.

¹¹ A „visszatérés” kifejezés nem szűken az egyéni életben megvalósuló, egy korábbi eltávolodás utáni visszatalálásra utal, hanem általánosabb értelemben a zsidósághoz való közeledés folyamatára – ma már nemcsak vallási (megtérő), tradicionális (a hagyományokat őrző, visszatartó), hanem etnikai (a zsidósághoz visszatérő), illetve közösségi vonatkozásban is.

¹² A jelenség általánosabb érvényű, nemcsak a progresszív közösségekben, hanem a visszatérés egyéb helyszínein is tapasztalható. E helyütt hadt utaljak Vincze megállapítására: „A visszatérés-történetek fontos nyitó szüzséje nem spirituális jellegű, mint a keresztény megtéréstörténetekben, hanem etnicitásra utal: a származás magyarázata és a »hogyan tudtam meg, hogy zsidó vagyok« mellett a következő strukturális egység az »első találkozás a zsidósággal mint etnikai csoporttal« története. A spirituális, emocionális konnotáció ritka és csak később kapcsolódik a történethez” (Vincze 2009:131).

¹³ Kovács András szerint a felújított hagyományok „kevésbé a vallásosság indikátorai, sokkal inkább egy kialakulóban lévő etnikai jellegű csoporttudat számára szolgálnak csoportazonosító jegyként” (Kovács 2002:39).

Felhasznált irodalom

- Barth, Fredrik 1996 Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. *Regio*, 7. 1:3–25.
- Bögre Zsuzsanna 2002 *Társadalmi-politikai változások hatása a vallásos identitás alakulására Magyarországon (1948–1990) – különös tekintettel az 1948–1964 közötti időszakra*. PhD értekezés. Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem, Budapest.
- Eisenstadt, Shmuel N. 1992 *Jewish Civilization. The Jewish Historical Experience in Comparative Perspective*. SUNY Press, New York.
- Erős Ferenc – Kovács András – Lévai Katalin 1985 Hogyan jöttem rá, hogy zsidó vagyok? Interjúk. *Medvetánc*, 5. 2–3:129–144.
- Erős Ferenc 1992 A zsidó identitás szerkezete Magyarországon a nyolcvanas években. In Kovács M. Mária – Yitzhak M. Kashti – Erős Ferenc szerk. *Zsidóság, történelem, identitás*. T-Twins, Budapest. 85–96.
- Graham, David 2004 European Jewish Identity at the Dawn of the 21st Century. *JPR Report*, No. 3. 2004.
- Hermann Imre 1990 *Az antiszemitizmus lélektana*. Cserépfalvi, Budapest.
- Karády Viktor 1992 A Shoah, a rendszerváltás és a zsidó azonosságtudat válsága Magyarországon. In Kovács M. Mária – Yitzhak M. Kashti – Erős Ferenc szerk. *Zsidóság, identitás, történelem*. T-Twins, Budapest. 23–45.
- Karády Viktor 2001 Önazonosítás, sorsválasztás: A zsidó csoportazonosság történelmi alakulásai Magyarországon. Új Mandátum, Budapest.
- Kovács András 1992 Zsidó identitás és etnicitás. Zsidó identitásproblémák a háború utáni Magyarországon. *Világosság*, 33. 4:280–291.
- Kovács András 2002 Zsidó csoportok és identitásstratégiák. In Kovács András szerk. *Zsidók a mai Magyarországon: az 1999-ben végzett szociológiai felmérés eredményeinek elemzése*. Múlt és Jövő, Budapest. 9–40.
- Kovács András 2003 Magyar zsidó politika a háború végétől a kommunista rendszer bukásáig. *Múlt és Jövő*, 14. 3:5–34.
- Kovács Éva – Vajda Júlia 2002 *Mutatkozás. Zsidó identitás történetek*. Múlt és Jövő, Budapest.
- Kovács Éva 2004 Vakmerő tézisek az identitásról. In Fedinec Csilla szerk. *Nemzet a társadalomban*. Teleki László Alapítvány, Budapest. 221–234.
- Losonczy Ágnes 2005 *Sorsba fordult történelem*. Holnap, Budapest.
- Miller, Stephen 2003 Changing Patterns of Jewish Identity among British Jews. In Gitelman, Zvi – Kosmin, Barry – Kovács, András eds. *New Jewish Identities: Contemporary Europe and Beyond*. CEU Press, Budapest. 45–60.
- Pataki Ferenc 2001 Élettörténet és identitás. Osiris, Budapest.
- Szarvas Zsuzsa 2005 Kötelékek. A többes identitás kérdései mai magyarországi zsidó közösségek példáján. In Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László szerk. *Etnikai identitás, politikai lojalitás. Nemzeti és állampolgári kötődések*. Balassi, Budapest. 182–193.
- Szárász György 1984 Egy előítélet nyomában / Egy interjú nyomában. In Hanák Péter szerk. *Zsidókérdés – asszimiláció – antiszemitizmus*. Gondolat, Budapest. 295–355.
- Szász Antónia 2010 *Progresszív judaizmus Magyarországon. Identitás-(re)konstrukció reform zsidó közösségben*. PhD értekezés. Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest.
- Vincze Kata Zsófia 2009 *Visszatérők a tradícióhoz. Elszakadás a zsidó hagyománytól és a báál tsuvá jelenség kérdései a rendszerváltás utáni Budapesten*. L'Harmattan, Budapest.